

Výsledky a perspektívy spracovávaní periodík v informačnom prostredí SEK

Iveta PLECENÍKOVÁ – Daniela RADOCHOVÁ

Úvod

V príspevku by sme radi odprezentovali skúsenosti zo spracovania, sprístupňovania a využívania periodík v Slovenskej ekonomickej knižnici Ekonomickej univerzity (SEK), ako kompletnej agendy, ktorá tvorí jednu zo základných súčastí integrovaného knižnično-informačného systému.

Periodiká ako informačné zdroje prinášajúce signálne informácie sú pre pedagogický, vedeckovýskumný ale aj prevádzkový proces Ekonomickej univerzity nevyhnutným a potrebným prvkom. Formovanie základného súboru titulov periodík obstarávaných, sprístupňovaných a archivovaných periodík a jeho aktualizácia vychádza najmä z týchto kritérií: dodržiavanie relevancie a relatívnej proporcionality jednotlivých vedných oblastí ekonómie a prierezových vedných disciplín v súlade s obsahovou profiláciou univerzity, dodržiavanie kontinuity v odbere jednotlivých titulov periodík, akceptovanie kvalitatívnych príznakov, ako je karentovanosť, recenzovanosť, citovanosť, odborná úroveň, atď., sledovanie aktuálnosti obsahu titulov, spôsoby ich sprístupňovania a archivácie. Aplikácia rôznych metód získavania, odborné spracovanie periodík podľa medzinárodných štandardov a metódy a formy ich prezentácie, sprístupňovania a archivovania sa zaraďuje medzi kľúčové činnosti knižnice. Možnosť získať relevantné a aktuálne informácie z celej oblasti periodík je základom aj pre jej kvalitný manažment a akceptáciu operatívnych i koncepčných zmien.

V procese formovania tohto súboru je veľmi významná spolupráca odborných pracovníkov EU.

Komplex odborných činností súvisiacich s periodikami možno rozdeliť do týchto hlavných okruhov:

- mapovanie a zber požiadaviek na odber periodík z pracovísk EU,
- odsúhlasenie, registrácia, evidencia požiadaviek na odoberané tituly v súlade so zásadami akvizičnej politiky SEK,
- spracovanie komodít periodík a kompletizácia objednávok jednotlivých titulov periodík v súlade so zákonom o verejnom obstarávaní, internou univerzitnou smernicou o centrálnom obstarávaní a efektívnosťou vynakladania finančných prostriedkov,
- evidencia a distribúcia dochádzajúcich titulov a exemplárov periodík,

- katalogizačné spracovanie periodík,
- kompletizácia a spracovanie ročníkov periodík,
- spracovanie štatistických údajov,
- spracovanie rôznych informačných výstupov,
- sledovanie čerpania finančných nákladov na periodiká,
- sprístupňovanie a využívanie periodík v študovniach vo voľnom a viazanom výbere,
- sprístupňovanie informácií o periodikách prostredníctvom IPAC-u (Internet Public Access Catalogue) na internete a v lokálnej počítačovej sieti SEK.

Zásady a princípy práce s periodikami ako aj používané algoritmy pre vykonávanie jednotlivých činností sú v knižničnom prostredí zosúladené tak, aby používatelia knižnice mali možnosť získať dostatok odborných informácií o periodikách a ich dostupnosti. Zároveň je vytvorené aj efektívne prostredie pre pracovníkov knižnice, ktorí realizujú jednotlivé procesy, operácie, postupy, úkony.

Skúsenosti získané z predchádzajúcich aplikácií automatizácie periodík v SEK, či už išlo o systém EVICA, vytvorený v prostredí FOXBASE (r. 1989-1995), alebo Rapid Library (r. 1996-2003), sme mohli efektívne zužitkovať aj v súčasnom integrovanom knižnično-informačnom systéme. Ak analyzujeme činnosti prebiehajúce v oblasti periodík z časového pohľadu, ich obsah a štruktúra podlieha minimálnym zmenám. Ale aplikácia nových technológií a metód rozširuje a zefektívňuje nástroje a technologické procesy pre budovanie báz dát a ich prezentáciu a tak zároveň mení, rozširuje a skvalitňuje knižnično-informačné služby. Je skutočnosťou, že dôsledná aplikácia knižnično-informačných a komunikačných štandardov, najmodernejších informačných technológií a metód spolu s výkonným databázovým systémom vytvorili v SEK podmienky pre realizovanie nového funkčného modelu katalógu knižnice v rámci systému Advanced Rapid Library (ARL). Periodiká tvoria jednu z podstatných častí katalógu s pevnými väzbami na bázy dát predplatné, objednávky a faktúry. Pri jednotlivých procesoch sú dôsledne využívané autoritatívne súbory dát (napr. vydavatelía, dodávateľia, korporácie, predmetové heslá, atď.), číselníky a ďalšie tabuľky platné pre celý knižničný systém. Systém ARL nepredstavuje len množinu jednotlivých modulov, ktoré informatizujú jednotlivé knižnično-informačné činnosti, ale ich integrácia do jedného systému je pevne definovaná vzájomnými väzbami a pravidlami, kde integrita dát je dôležitou podmienkou efektívneho fungovania celého systému a jeho jednotlivých častí.

Proces spracovania periodík

Pre dosiahnutie komplexnej prezentácie a sprístupnenia knižničného fondu periodík na internete prostredníctvom IPAC-u bola podstatná aplikácia štruktúry formátu UNIMARC pri jeho spracovaní. Štruktúra relačných polí/polí väzieb formátu UNIMARC bola využitá na spracovanie periodík v 4 bibliografických úrovniach: súbor, podsúbor, jednotka, analytická časť/článok.

Pri aplikácii bibliografických úrovní v procese spracovania periodík v SEK, rozlišujeme štyri typy bibliografických záznamov:

- súborný záznam periodika,
- ročník periodika,
- číslo periodika,
- článok.

Základom spracovania je bibliografický záznam titulu periodika. Od katalogizačného spracovania titulu periodika, ktorý je doplnený v systéme ARL o ďalšie informácie (napr. roky odberu, doba uchovávanía periodika, cena periodika, atď.) sa odvíja kvalita prezentácie a sprístupňovania knižničného fondu periodík, ale aj nadväzujúcich knižnično-informačných procesov. Záznam o titule periodika je základom pri registrácii požiadaviek na obstaranie jednotlivých titu-

lov periodík, pri generovaní objednávok, kompletizácii periodík do ročníkov, ako aj pri sledovaní finančných nákladov. Titul periodika je pri jednotlivých procesoch dopĺňaný takými údajmi, ako sú: pracoviská EU, ktoré tituly periodík žiadajú a kam sa periodiká distribuuju, akvizičné údaje (spôsob nadobudnutia, dodávateľ, cena, faktúra, dostupnosť, signatúra, atď.), rozpätie čísiel v ročníku periodika, poznámky, atď. Je samozrejmé, že raz uložené údaje sa v ďalších procesoch len preberajú a že sa v plnej miere využívajú indexy na rýchle prehľadávanie a preberanie údajov, nástroje pre sumarizáciu a generovanie výstupov podľa zadefinovaných kritérií. Napr. proces generovania objednávok zahŕňa sumarizáciu a tlač objednávok podľa dodávateľov, miesta dodania, spôsobu nadobudnutia, atď.

Súborný záznam periodika

Súborný záznam periodika chápeme ako komplexný bibliografický záznam, ktorý charakterizuje periodikum ako celok. Obsahuje údaje menného popisu: názvové údaje, vydavateľské údaje, jazyk periodika, krajina vydania, prílohy atď.; údaje vecného popisu: systematické triedenie, heslá, príp. anotácia; údaje špecifické pre periodiká: periodicita, údaj o začatí a ukončení vychádzania periodika, roky odberu (ročníky periodík uchovávané v knižničnom fonde). Aparát poznámok je využívaný na zachytenie informácií, ktoré zaujímajú najmä odborných pracovníkov univerzity, napr.: či je časopis spracovaný v Current Contents, v citačných indexoch, v báze dát ČLÁNKY – EKO-INDEX, či je recenzovaný a pod. Obsahová a formálna stránka periodika sa v priebehu rokov často mení. Aby bol zachytený vývoj periodika v čase, najmä pri veľkých zmenách, ako napr. zmeny hlavného názvu, zlúčenie alebo rozčlenenie periodika, atď., je vytváraných viacero súborných záznamov, ktoré sú cez väzbové polia navzájom prepojené.

Ročník periodika

Bibliografický záznam ročníka periodika obsahuje základné údaje menného a vecného popisu, ktoré sú v procese spracovania automaticky preberané zo súborného záznamu ako aj údaje špecifické pre konkrétny zväzok, ako je ročník, rok, čísla spojené do zväzku, počet zväzkov, vydavateľské údaje, prílohy, atď. Každý zväzok, ako knižničná jednotka, má pridelenú signatúru a lokáciu (miesto uloženia periodika v knižnici). Bibliografický záznam ročníka periodika je cez polia väzieb prepojený na súborný záznam periodika.

Číslo periodika

Bibliografický záznam čísla periodika obsahuje základné údaje menného popisu, ktoré sú v procese spracovania automaticky preberané zo súborného záznamu a údaje špecifické pre konkrétne číslo, napr. prílohy vydané k číslu. Bibliografický záznam čísla periodika je cez polia väzieb prepojený na súborný záznam periodika. Ak je číslo periodika analyticko-synteticky spracovávané, systém ARL vygeneruje spracované články ako obsah.

Články

Analyticko-syntetické spracovanie článkov nadväzuje na spracovanie čísiel periodík. Takto sú spracovávané vybrané periodiká, v súčasnosti je to 87 titulov slovenských a českých periodík z oblasti ekonómie a príbuzných vedných disciplín. Bibliografický záznam článku obsahuje základné údaje menného popisu: autorské údaje, názvové údaje, údaje o zdrojovom dokumente (automaticky preberané z bibliografického záznamu čísla periodika), atď. a údaje vecného popisu: systematické triedenie, heslá a anotácia. Bibliografický záznam článku je cez polia väzieb prepojený na bibliografický záznam čísla periodika. Pri spracovávaní článkov sa okrem udržania odbornej úrovne bázy dát ČLÁNKY – EKO-INDEX kladie dôraz na spracovanie článkov autorov z Ekonomickej univerzity.

Retrokatalogizácia periodík – spolupráca so SKP SR

Realizácia projektu „Kooperácia knižníc používajúcich IS Rapid Library so Súborným katalógom knižníc SR“, ktorý podporila Nadácia otvorenej spoločnosti, umožnila spracovať celý fond periodík SEK do elektronickej podoby a položiť základy efektívnej kooperácie so Súborným katalógom periodík (SKP) na báze medzinárodného štandardu – komunikačného protokolu Z39.50. V súčasnosti elektronický katalóg dokumentov SEK obsahuje 1 707 bibliografických záznamov titulov odborných periodík, 15 378 bibliografických záznamov ročníkov periodík, 37 274 záznamov čísiel periodík a 52 833 bibliografických záznamov článkov.

Súborný katalóg periodík SR (SKP) bol aktualizovaný o 1 057 bibliografických záznamov titulov periodík a 1 017 záznamov lokačných údajov periodík. Môžeme konštatovať, že všetky periodiká, ktoré má SEK vo svojom knižničnom fonde, sú zároveň registrované v SKP SR, pričom je treba zdôrazniť, že ďalšia spolupráca sa bude realizovať na základe dohody medzi SEK a Univerzitnou knižnicou ako správcom Súborného katalógu periodík SR.

Tento projekt pokladáme za vstupnú bránu počiatku procesu preberania záznamov z iných knižnično-informačných systémov do systému knižnice a efektívnej realizácie samotného katalogizačného procesu.

Proces retrokatalogizácie bol realizovaný najmä týmito spôsobmi, príp. ich kombináciou:

1. preberaním bibliografických záznamov titulov periodík zo SKP do katalógu dokumentov SEK využívaním komunikačného protokolu Z39.50 a filtra, ako nástroja klienta ARL, na preberanie zadaných polí záznamov a následným editovaním záznamov v katalógu SEK,
2. originálnou katalogizáciou periodík v katalógu SEK,
3. zápisom a editovaním bibliografických záznamov titulov periodík a knižničných jednotiek v SKP prostredníctvom klienta ALEPH500. V prípade bibliografických záznamov titulov periodík išlo niekedy o duplicitnú katalogizáciu. Treba však zdôrazniť, že v SKP boli základné bibliografické údaje o periodikách z veľkej časti zapísané a SEK tieto údaje najmä overovala, opravovala a dopĺňala. V prípade knižničných jednotiek sa realizoval zápis rokov odberu periodika v SEK a zápis poznámok.

Aplikácia protokolu Z39.50 na preberanie záznamov prispela k efektívnejšiemu a rýchlejšiemu procesu retrokatalogizácie. Pozitívne treba hodnotiť zvýšenie kvalitatívnej úrovne bibliografických záznamov v SKP a v katalógu dokumentov SEK, ktoré bolo dosiahnuté najmä:

- zisťovaním, resp. preverovaním údajov jednotlivých titulov periodík (kľúčový názov periodika, predchádzajúce názvy periodika, zmeny vydavateľských údajov, číslovanie periodika, atď.) v klasických dokumentoch, v agentúre ISSN, rôznych katalógoch, príp. iných informačných zdrojoch a ich dopísaním, resp. opravami v bibliografických záznamoch periodík,
- profesionálnym ovládaním a dôslednou aplikáciou formátu UNIMARC, katalogizačných pravidiel AACR2, ISBD (CR) a metodických pravidiel platných pre SKP a katalóg SEK,
- dobrou spoluprácou s Odborom pre súborný katalóg periodík Univerzitnej knižnice, ktorý poskytoval v priebehu realizácie projektu potrebné konzultácie, metodické doporučená, informácie a rady pre prácu s klientom ALEPH500, ako aj pre samotný proces katalogizácie.

Proces sprístupňovania periodík

Výsledky komplexného spracovania periodík nachádzajú odraz v kvalitatívnej a kvantitatívnej úrovni poskytovaných knižnično-informačných služieb klasického aj virtuálneho typu. Symbióza kvalitného procesu katalogizácie, technologických nástrojov a metód informačného prieskumu, ako aj prezentácia vyhladaných informácií výrazne zhodnocuje prácu knižničných a informačných pracovníkov, čo sa zákonite premieňa do uspokojovania informačných požiadaviek a potrieb používateľov.

Bibliografické záznamy periodík, spracovaných v knižničnom fonde SEK sú prístupné online, v Katalógu dokumentov SEK na stránke <http://www.sek.euba.sk>, linka IPAC – online katalóg ADVANCED RAPID LIBRARY. Po výbere bázy dát Katalóg dokumentov SEK je možné zvoliť typ vyhľadávania: jednoduché, rozšírené, zložené vyhľadávanie, alebo index/browse. Základom všetkých typov vyhľadávania je široká škála indexov na vyhľadávanie: napr. názvové údaje, vydavateľ, zdrojový dokument, ISSN, systematika, heslá, atď.

Pri Jednoduchom a Rozšírenom vyhľadávaní systém ponúka limitu Baza dát, kde sú zachytené ako samostatné bázy štyri bibliografické úrovne spracovania periodík: PERIODIKÁ – Súborný záznam periodika, PERIODIKÁ – Ročník periodika, PERIODIKÁ – Číslo (od roku 1996), ČLÁNKY – EKO-INDEX (od roku 1990). Pre efektívne vyhľadávanie informácií o periodikách je výhodný výber bázy dát PERIODIKÁ – Súborný záznam periodika. Zobrazené záznamy obsahujú komplexné informácie o periodikách a odkazy na ďalšie typy spracovaných bibliografických záznamov periodík.

Jednotlivé typy bibliografických záznamov periodík sú medzi sebou prelinkované systémom odkazov. Každý typ bibliografického záznamu obsahuje odkazy na ďalšie súvisiace typy bibliografických záznamov:

- súborný záznam periodika odkazuje na záznamy o ročníkoch, číslach a článkoch,
- záznam ročníka periodika odkazuje na súborný záznam, čísla a články,
- záznam čísla periodika odkazuje na súborný záznam, ročníky aj články,
- záznam článku odkazuje na číslo periodika.

Tak ako pri ostatných druhoch dokumentov, aj tu funguje prelinkovanie na autoritatívne záznamy, ako sú heslá, systematické triedenie, vydavatelia, korporácie.

V Zloženom vyhľadávaní je pripojený na vyhľadávanie okrem katalógov iných knižníc aj Súborný katalóg periodík Univerzitnej knižnice v Bratislave.

Periodiká sú prístupné v priestoroch SEK vo voľnom výbere v dvoch študovniach. V Časopiseckej študovni sú prístupné čísla troch ročníkov periodík a bežného roka. V Časopiseckej študovni 2 je prístupných ďalších päť ročníkov periodík, ktoré sú spracované ako ročníky periodika (knižničné jednotky) v knižničnom fonde. Ostatné periodiká sú uložené v sklade knižničného fondu a sú prístupné na základe žiadanky na prezenčnú výpožičku.

V Bibliograficko-informačnej študovni sa poskytujú nadstavbové informačné služby všetkým kategóriám používateľov SEK pri vypracovávaní seminárnych prác, referátov, bakalárskych a diplomových prác, kvalifikačných prác a publikáciách vedeckého a odborného charakteru. Služby zabezpečujú pracovníčky Bibliograficko-informačného oddelenia, ktorého jednou z hlavných pracovných náplní je analyticko-syntetické spracovanie článkov a budovanie bázy dát ČLÁNKY – EKO-INDEX. Poznatky z procesu spracovania – celkový prehľad o publikovanej problematike, orientácia v ekonomických časopisoch – sa kladne odrážajú pri poskytovaní služieb:

- rešeršných – vypracovávanie jednorazových alebo priebežných tematických rešerší na základe požiadaviek používateľov,
- poradenských a konzultačných – pomoc pri vyhľadávaní a navigácii v online katalógu a ostatných elektronických informačných zdrojoch, orientácia používateľov s požiadavkami so širším tematickým záberom na Súborný katalóg knižníc SR.
- referenčných – informovanie o poskytovaných knižnično-informačných službách v SEK a iných knižniciach.

Perspektívy ďalšieho rozvoja

Integrovaný knižnično-informačný systém Advanced Rapid Library (ARL) je, obrazne povedané, hnacím motorom rozvoja SEK najmä v oblasti aplikácie nových technologických procesov

a služieb a realizácie racionalizačných metód a postupov. V tejto súvislosti spomením aspoň niektoré perspektívne ciele:

- rozširovanie ponuky odborných ekonomických periodík (pripájanie voľne dostupných, licencovaných a zakúpených e-periodík),
- prelinkovanie externých informačných zdrojov,
- širšie uplatnenie komunikačného protokolu Z39.50 v procese katalogizácie (aplikácia klienta ARL s funkciou Database Update),
- pripájanie plných textov k informáciám o periodikách,
- digitalizácia vybraných titulov periodík,
- vypracovanie metodických príručiek, návodov a helpov pre prácu s periodikami,
- neustále rozvíjanie informačno-komunikačnej infraštruktúry pre rozvoj spolupráce a kooperácie najmä so Súborným katalógom knižníc SR, ale aj s inými informačnými systémami v SR a zahraničí.

Na záver možno konštatovať, že personálne, metodické, organizačné a finančné zabezpečenie, je často determinujúcim faktorom rozvoja a realizácie cieľov, či už na knižničnej, univerzitnej, alebo celonárodnej úrovni.

V príspevku sme sa snažili predstaviť, aj keď len v hlavných rysoch, ako sa dajú aplikovať a efektívne využiť prijaté medzinárodné štandardy a informačné a komunikačné technológie pri spracovaní, sprístupňovaní a využívaní periodík. Veríme, že naše poznatky a skúsenosti budú inšpiratívne aj pre ďalšie knižnice a informačné inštitúcie.

Zoznam bibliografických odkazov:

1. Interné materiály SEK vypracované pre implementáciu systému ARL
2. Manuály systému Advanced Rapid Library
3. Radochová, Daniela: IPAC – nové prostredie informačných zdrojov SEK. In: ITlib. Informačné technológie a knižnice. Roč. 7, 2003, č. 3, s. 16-18.
4. Radochová, Daniela: Advanced Rapid Library – knižnično-informačný systém SEK. In: ITlib. Informačné technológie a knižnice. Roč. 8, 2004, č. 4. Dostupné na internete: <http://www.cvtisr.sk/itlib/itlib044/Radochova.htm>

Jindřiška POSPÍŠILOVÁ – Karolína KOŠTÁLOVÁ

Jednotná informační brána (JIB) je založena na spojení dvou produktů firmy ExLibris, kterými jsou MetaLib, jenž zajišťuje vyhledávání v různých informačních zdrojích, a SFX umožňující přidané služby. Toto spojení přináší řadu výhod jak pro uživatele, tak i pro knihovníky. V přímých knihovnicko-informačních službách může být JIB využit při poskytování bibliografických, faktografických i dokumentových služeb. Díky zapojení českých souborných katalogů a katalogů českých knihoven a výše zmíněným vlastnostem může JIB plnit i funkci virtuálního souborného katalogu.

Koncem března 2003 byla uvedena do provozu vyšší verze JIB, která přinesla nové funkce a vlastnosti spojené s vyhledáváním a v neposlední řadě i nový interface. Od prezentace JIB na